

УДК 72.03.012.6(477.53)

В. О. Трегубов,*Кандидат архітектури, доцент,
член-кореспондент Української Академії архітектури
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка***О. Ю. Белявська,***старший викладач кафедри основ архітектури
Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка*

ОБРАЗНО-СТИЛЬОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ БУДІВЕЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОДЕРНУ В ПОЛТАВІ ПІД ЧАС ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ 1943-1955 РОКІВ

Анотація: у статті висвітлені особливості реконструкції будівель європейської течії модерну у період повоєнної відбудови Полтави 1943-1955 років. Виявлені місцеві чинники, що вплинули на зміну стильових вирішень об'єктів архітектури модерну у напрямі радянської класицизації.

Ключові слова: ірраціональний (європейський) модерн, класицизація радянської архітектури, відбудова, реконструкція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Архітектура епохи модерну є невід'ємною складовою історично сформованого міського середовища міст України. Тільки унікальні об'єкти початку ХХ сторіччя ставали у Радянській Україні пам'ятками архітектури та перебували під охороною держави. Значна частина будівель зазнала суттєвих образно-стильових перетворень під час повоєнної відбудови 1943-1955 років. У рамках реалізації міської програми охорони культурної спадщини і збереження історичного середовища Полтави дослідження перебігу образно-стильових трансформацій будівель стилю модерн і визначення ступеню їх перетворень надасть можливість включення виявлених зразків до списку охоронюваних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Для розуміння причин радикальної зміни стильового вирішення архітектурного середовища українських міст у 1943-1955 роках використані фундаментальні праці В.І. Тимофійенка [16, 21], Г.В. Головка [18], І.І. Крейзер [17]. Повноцінну уяву про явище модерну в Україні надає праця Ю.С. Асеева [1]. Філософсько-ідеологічне підґрунтя розвитку радянської

архітектури повоєнної доби наведений у сучасних дослідженнях російських авторів В. Паперного [19], Д. Хмельницького [22]. Розв'язання проблеми дослідження стильових трансформацій в архітектурі Полтави повоєнної доби започатковані у публікаціях О.Ю.Белявської [2, 3, 4], Т. Пустовіта [20].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Публікація присвячена виявленню узагальнених характеристик стильових трансформацій архітектурних об'єктів європейського модерну, що мали місце у Полтаві 1943-1955 років. Вирішується завдання проведення первинної класифікації виділеної низки будівель за методами реконструкції під час відбудови.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціллю проведеного дослідження є виявлення місцевої специфіки видозмінювань об'єктів європейського модерну Полтави в умовах тотального переходу до класицизації в радянській архітектурі 1943-1955 років.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У розвитку європейської архітектури початок ХХ сторіччя ознаменувався інтенсивним пошуком нових пластичних форм. На фоні еkleктичної стилізації та слідування архітектурним традиціям минулого почали формуватись тенденції емоційно-чуттєвої архітектури, які згодом перетворились в усвідомлене формотворення й дістали назву «модерн». Архітектура даного періоду переживала розпал напружених творчих шукань, котрі були настільки неоднозначні та багатогранні, що природним підсумком цих процесів стала виключна різноманітність модерну. При теоретичному узагальненні принципів, методів і прийомів проектування у новому стилі виділились основні напрями – ірраціональний (європейський) модерн, стилізаторський (національний) та раціоналістичний [1, 16, 17, 21].

Україну не оминули ці архітектурні течії. Зокрема, у Полтаві на початку ХХ сторіччя була споруджена низка знакових містоутворюючих об'єктів у різновидах модерну, котрі суттєво доповнили образ існуючого історично сформованого класицистичного архітектурного середовища та певною мірою його осучаснили. До численних зразків новітнього стилю належали й будівлі з ознаками ірраціональної (європейської) течії модерну. Й хоча Полтава не отримала яскраво образних зразків європейського модерну, архітектура міста збагатилась об'єктами з композиціями фасадів, що порушували статичність класицистичного образу міста. За сприятливих політичних, економічних та ідеологічних умов ці будинки могли б існувати в архітектурній тканині Полтави, не перешкоджаючи подальшій забудові.

Однак, у процесі тотальної класицизації радянської архітектури [18, 19, 22] після 1943 року полтавські будівлі у стилі європейського модерну

отримали образно-стильові перетворення різного ступеню – від повного знищення до радикальної зміни стилю головних фасадів. Лише незначна кількість об'єктів була збережена у первісному вигляді.

При опрацюванні архівних джерел Державного архіву Полтавської області [5 – 15] стосовно перебігу повоєнної відбудови та реконструкції Полтави було виявлені документи, що свідчать про характер та ступінь руйнувань будівель європейського модерну. Виявлено, що незважаючи на втрати дерев'яних конструкцій, карнизної кладки, перемичок отворів, декоративних цегляних та тинькованих деталей, несучі стіни багатьох об'єктів залишалися цілими, а фундаменти не пошкодженими. Економічно доцільним було б відбудувати їх у первісному вигляді, звівши до мінімуму образні втрати фасадних вирішень. Проте, такий метод відновлення активно застосовувався до споруд, що мали ознаки класицистичного стильового спрямування, а будівлі, зведені у європейському модерні, з ідеологічних міркувань підлягали докорінній реконструкції, часто з повною ліквідацією атрибутів стилю на фасадах.

Для виявлення характеру образно-стильових змін вцілілих та відбудованих після 1943 року споруд були проведені натурні обстеження існуючих на час дослідження будівель та здійснений аналіз іконографічних матеріалів з приватних архівів полтавських архітекторів та істориків. У результаті виявлені об'єкти були розподілені на такі групи:

1. Будівлі, знесені за повоєнних часів.
2. Будівлі, перебудовані зі зміною стилю у напрямі класицизації.
3. Будівлі надбудовані з дотриманням композиційної та стильової єдності.
4. Будівлі, відбудовані з фрагментарною ліквідацією ознак стилю.
5. Будівлі, збережені до нинішнього часу без суттєвих змін та пошкоджень.

За кількісним показником на даний час немає можливості визначити ієрархію цих груп. І все ж, незважаючи на брак інформативного матеріалу, можна виділити показові об'єкти з кожної категорії.

1. Будівлі, знесені за повоєнних часів

Особняк міського типу з ускладненою композицією об'ємів розміщувався у глибині кварталу поблизу Круглої площі, не створюючи стильового контрасту з класицистичними будівлями ансамблю. Головний фасад структурований віконними отворами характерної для ірраціонального модерну конфігурації та пропорцій. Художньо-декоративне оздоблення фасаду було виконано кольоровою майолікою у вигляді панно з рослинним рисунком (рис. 1.1). У повоєнний період, до 1951 року, фахівцям Полтавського Облпроекту був

підготовлений проект відбудови у первісному вигляді (арх. О.А. Шумилін, інж. В.П. Калінін). Після 1952 року за невизначених обставин будинок був розібраний, а на історичних фундаментах зведений новий примітивної архітектури без стильових ознак [8, 15].

Рис. 1.1. Житловий будинок, поч. ХХ ст., вул. Жовтнева, 41б.
Світлина 1946 р.

2. Будівлі, перебудовані зі зміною стилю у напрямі класицизації

Дві різноповерхові будівлі розміщувались у суцільній квартальній забудові на червоній лінії другорядної вулиці. Головні фасади були структуровані пілястрами характерної для європейського модерну форми та композиційно обумовленими підвищеннями у вигляді еліпсоподібних фронтонів (рис. 2.1). У 1949 році серед полтавських архітекторів був проведений конкурс на проект відновлення та реконструкції будівлі. Прийнятим до реалізації проектним рішенням передбачалось вирівняти висоту об'єктів шляхом надбудови до трьох поверхів та радикально змінити стильове спрямування зовнішнього декору головних фасадів (арх. А.В. Лобода). При збереженні основних членувань та ритму об'єднаного у процесі реконструкції головного фасаду були видозмінені конфігурації отворів, ліквідовані фронтони, додані пілястри та карнизи традиційного класицистичного типу (рис. 2.2). Причиною докорінної стильової трансформації була запланована реконструкція площі, один з боків якої формувався фронтом забудови даної вулиці. На площі планувалось встановлення пам'ятника В.І. Леніну, що потребувало відповідного стильового тла [7, 10, 12].

Рис. 2.1. Житловий будинок та землемірне училище, 1912 р., вул. Гагаріна, 3а. Світлина 1946 р.

Рис. 2.2. Будівля юридичного факультету Державного аграрного коледжу управління і права, 1954 р., вул. Гагаріна, 3а. Світлина 2006 р.

3. Будівлі, надбудовані з дотриманням композиційної та стильової єдності

Триповерховий кутовий будинок розміщувався на червоній лінії однієї з головних магістралей міста (арх. П.У. Клейн). Ріг вулиць акцентований еркером складної конфігурації на висоту другого та третього поверхів. Фасади декоровані елементами та деталями із стильовими ознаками ірраціонального модерну. Форми фронтонів додатково підкреслювали приналежність до визначеного стильового напрямку (рис. 3.1). У 1948 році фахівцями архітектурно-планувальної майстерні Управління головного архітектора міста Полтави був виконаний проект відбудови об'єкту у первісному вигляді зі збереженням декоративних деталей фасаду (інж. М.С.Аніщенко, В.Я.Маценко). У ході подальшої реконструкції будинок був надбудований додатковим поверхом в образно-композиційній єдності з історичним фасадом [5, 11, 13] (рис. 3.2).

Рис. 3.1. Прибутковий будинок, 1913 р., вул. Фрунзе, 12. Світлина 1947 р.

Рис. 3.2. Житловий будинок з обслуговуванням, 1951 р., кін. 1960-х рр., вул. Фрунзе, 12. Світлина 2011 р.

4. Будівлі, відбудовані з фрагментарною ліквідацією ознак стилю

Триповерховий будинок розміщувався у суцільній кварталній забудові на червоній лінії житлової вулиці в історичному центрі Полтави. Будівля мала активний силует з фронтонними підвищеннями та купольним вивершенням. Головний фасад був оздоблений значною кількістю архітектурних деталей ускладненого рисунку, характерного для європейського модерну (рис. 4.1). Після воєнних дій у Полтаві 1941-1943 років головний фасад будинку зазнав незначних руйнувань. Задовільний технічний стан цегляної кладки та деталей

уможлививлявав відбудову об'єкту у первісних стильових формах. Проте відтворення відбулося частково. При збереженні модернового декору площини стіни були демонтовані еліпсоподібні фронтони та чотиригранний купол (рис. 4.2). Аналіз містобудівної ситуації вказує на ідеологічне підґрунтя нівелювання образу цього будинку – навпроти була сформована Театральна площа зі спорудженням у 1958 році театру у стильових формах радянського класицизму [14].

Рис. 4.1. Прибутковий будинок, поч. XX ст., вул. Гоголя, 19. Поштівка поч. XX ст.

Рис. 4.2. Житловий будинок з обслуговуванням, 1949 р., вул. Гоголя, 19.
Світлина 2005 р.

5. Будівлі, збережені до нинішнього часу без суттєвих змін та пошкоджень

Будівля Державного банку займала ділянку на розі вулиць, одна з яких є головною парадною магістраллю Полтави. Репрезентативний об'єкт був вирішений у новітніх формах європейського модерну (арх. М.Ф. Стасюков, С.В. Носов). Головний фасад акцентований великими віконними отворами на висоту другого та третього поверху, якими формувався двосвітловий простір інтер'єру. У художньо-декоративному оздобленні фасадних площин застосовані кольорові вітражі та ліпні деталі у вигляді листяних гірлянд (рис. 5.1). Під час повоєнної відбудови за проектом місцевих авторів будівля була відновлена у первісному вигляді з дотриманням усіх образно-стильових особливостей (арх. О.А. Шумілін, інж В.Я. Маценко) [6, 9]. На час дослідження об'єкт існує у незмінному вигляді (рис. 5.2).

Рис. 5.1. Російський банк, 1912 р., вул. Жовтнева, 17. Поштівка поч. XX ст.

Рис. 5.2. Державний банк, 1948 р., 2004 р., вул. Жовтнева, 17. Світлина 2008 р.

Висновки з даного дослідження. Період повоєнної відбудови 1943-1955 років характеризується існуванням об'єктивних умов для реалізації державних настанов щодо класицизації радянської архітектури, у тому числі, й за рахунок ліквідації історичних будівель, зведених в інших стилях. У Полтаві частина споруд європейського модерну була повністю чи частково демонтована, або було докорінно змінено стильове вирішення головних фасадів. При цьому зміни відбувались виключно у напрямі класицизації, чим узагальнювалося стильове тло міської забудови та підкреслювалася історична класицистичність міста.

Модернові будівлі Полтаві зазнали радикальної перебудови тільки на відповідальних містоутворюючих ділянках. Таки дії були обґрунтовані наявністю у місті унікального класицистичного архітектурного ансамблю Круглої площі, якому підпорядковувалася забудова центральних кварталів та головних магістралей. Наслідком виваженого підходу до реконструкції історично сформованого архітектурного середовища Полтави стало втілення ідеї образно-композиційної та стильової єдності на значній за площею території центру міста. Водночас на другорядних вулицях місцеві архітектурні зразки ірраціонального модерну були відтворені у первісному вигляді, відтіняючи порядок, гармонію, рівновагу, статичність та спадкоємність класицистичного образу Полтави.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Метою подальших наукових досліджень стильових трансформацій архітектури радянської Полтави є аналіз образно-композиційних закономірностей будівель інших напрямів модерну (неоренесансу, романтичних течій, раціонального модерну).

Використані джерела:

1. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины. - К.: Будивэльнык, 1989. – 104 с.: ил.
2. Белявська О.Ю. Об'єкти середовищного дизайну м. Полтави часів повоєнної відбудови // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Збірка наукових праць вищих навчальних закладів художньо-будівельного профілю України і Росії / Під загальною редакцією Н.Є.Трегуб. – Харків: ХДАДМ, №4,5,6/2007. – С. 105 – 107.
3. Белявська О.Ю. Особливості повоєнної відбудови Полтави (на прикладі вокзалу ст. Полтава-Південна) // Дизайн, архітектура, образотворче мистецтво: Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Випуск 5; Відп. ред. В.М.Губарь. – Полтава: вид-во ПШП, 2008 р. – С. 117 - 127.
4. Белявська О.Ю. Стилістичні спрямування в архітектурі Полтави 1920-1962 років // Дизайн, архітектура, образотворче мистецтво: Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Випуск 7; Відп. ред. В.М.Губарь. – Полтава: вид-во ПШП, 2010. – С. 92 - 101.
5. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 4911. – оп.4. – спр.112.
6. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 4911. – оп.4. – спр.23.

7. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 4911. – оп.4. – спр.168.
8. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 4911. – оп.4. – спр.13.
9. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5763. – оп.1. – спр.20, 21, 22.
10. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5763. – оп.1. – спр.44.
11. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5764. – оп.1. – спр.26.
12. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5764. – оп.1. – спр.118.
13. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5851. – оп.4. – спр.142, 426.
14. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5851. – оп.4. – спр.2, 3.
15. Державний архів Полтавської області. Ф. Р. – 5851. – оп.4. – спр.206, 233, 1343.
16. Історія української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; за ред. В.І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.: іл.
17. Крейзер І.І. Еволюція пластичної мови стиля Ар Деко у вітчизняній архітектурі кінця 20-х-50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. архітектури: спец. 18.00.01. – Х., 2004. – 15 с.
18. Нариси історії архітектури Української РСР (Радянський період) / Редкол.: Г.В. Головка та ін. – К.: Держбудвидав УРСР, 1962. – 351 с.: іл.
19. Паперный В. Культура Два - М.: Новое литературное обозрение, 2006. 2-е изд., испр., доп. – 408 с.: ил.
20. Пустовіт Т. До питання про повоєнну відбудову міста Полтави // Полтава: архітектура, історія, мистецтво. Матеріали другої наукової конференції «Вайнгортівські читання», грудень 2003 р. / За ред. В. Трегубова. – Полтава, 2003. - С. 4 – 21.
21. Тимофієнко В. Стильові визначення будівель ХХ століття // Пам'ятки України. – 2006. - №3. – С. 58 – 71.
22. Хмельницький Д. Зодчий Сталин. - М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 304 с.: ил.

Аннотация

В статье освещены особенности реконструкции зданий европейского течения модерна в период послевоенного восстановления Полтавы 1943-1955 годов. Выявлены местные факторы, которые повлияли на изменение стилистических решений объектов архитектуры модерна в направлении советской классицизации.

Ключевые слова: иррациональный (европейский) модерн, классицизация советской архитектуры, восстановление, реконструкция.

Annotation

In the article the special features of the reconstruction of the buildings of the European flow of modern style in the period of the postwar restoration of Poltava 1943-1955 are illuminated. The local factors, which influenced a change in the stylistic solutions of the objects of the architecture of modern style in the direction of Soviet classicization, are revealed.

Keywords: irrational (European) modern style, classicization of Soviet architecture, restoration, reconstruction.